

Sociale ontwikkelingen in Haaglanden

**Han Entzinger
Roger Henke**

Entzinger, H.B., Henke, R.

Sociale ontwikkelingen in Haaglanden/Entzinger, H.B., Henke, R.
Research Papers 2000/02: European Research Centre on Migration and Ethnic
Relations (ERCOMER), ISBN 90-393-2521-9

© Entzinger, H.B., Henke, R

Alle rechten voorbehouden. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uit-
gave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 auteurs-
wet 1912) dient men zich tot ERCOMER te wenden

Binnenwerk, typografie en opmaak: René Hendriks, AV media/FSW-UU
Omslag: René Hendriks

European Research Centre on Migration and Ethnic Relations (ERCOMER)
Heidelberglaan 2
3584 CS, Utrecht
tel. 030-2534166
fax. 030-2534733
e-mail ERCOMERsecr@fss.uu.nl

Inhoudsopgave

1.	Inleiding	5
2.	Uitwaaieringstendenzen	7
2.1	Suburbanisatie en segregatie	7
2.2	Voortgaande immigratie	10
2.3	Uitwaaiering lagere inkomens en allochtonen	14
2.4	Gemeenschappelijke woningmarkt als katalysator	16
2.5	Uitwaaiering en desegregatie op agglomeratieniveau	19
2.6	Bestuurlijke conclusie	20
3.	Werkgelegenheid	23
3.1	Laagwaardige en hoogwaardige werkgelegenheid	23
3.2	Kansen laag geschoolden in woonomgeving hoog geschoolden	25
3.3	Directe stimulering werkgelegenheid laag geschoolden	27
3.4	Bestuurlijke conclusie	27
4.	Schaalgrootte	31
4.1	Veranderende bevolkingssamenstelling en gemeentelijk voorzieningenpakket	31
4.2	Belang van aanbod op juiste schaalniveau	31
4.3	Bestuurlijke conclusie	34
5.	Conclusie	37
6.	Literatuurverwijzingen	41
7.	Bijlage 1: Gesegregeerd Den Haag	45

1. Inleiding

Al sinds vele jaren is de bestuurlijke organisatie van het gewest Haaglanden onderwerp van discussie. Soms zijn deze discussies zo fel dat het erop lijkt dat de bestuurlijke organisatie een doel op zichzelf is in plaats van een middel om de ontwikkelingen in dit gewest in zo goed mogelijke banen te leiden.

Dit rapport kiest uitdrukkelijk niet voor zo'n invalshoek. Integendeel, het beoogt een analyse te geven van een aantal sociale processen in de Haagse agglomeratie en zal op grond van deze analyse enkele aanbevelingen formuleren voor de richting waarin het openbaar bestuur in Haaglanden zich zou dienen te ontwikkelen. Het rapport is geschreven door prof.dr. H.B. Entzinger en drs. R. Henke van ERCOMER (European Research Centre on Migration and Ethnic Relations) van de Universiteit Utrecht, in opdracht van de gemeentebesturen van Rijswijk, Voorburg, Leidschendam, Pijnacker en Nootdorp.

Als meest relevante sociale ontwikkeling in het gewest Haaglanden wordt in dit rapport de uitwaaiering van de bevolking van Den Haag over de buurgemeenten aangemerkt. Dit proces is reeds lang aan de gang en de verwachting is dat het zich onverminderd, ja zelfs versterkt zal voortzetten. Motoren achter dit proces zijn de voortgaande vestiging van nieuwe immigranten in Den Haag en het sinds 1994 bestaande regionale woningdistributiesysteem in de sociale sector. Het uitwaaieringsproces wordt in dit rapport uitvoerig geanalyseerd en doorgelicht op een aantal effecten, met name voor de arbeidsmarkt en de werkgelegenheid in de regio.

De in Haaglanden te verwachten sociale ontwikkelingen zullen ook consequenties hebben in bestuurlijk opzicht, vooral voor de buurgemeenten van Den Haag. Zij zullen veel sterker dan tot dusverre het geval was, worden geconfronteerd met belangrijke veranderingen in de sociale en etnische samenstelling van hun bevolking. Hierop dienen passende bestuurlijke antwoorden te worden gevonden. Dit rapport wil hiervoor een onderbouwing geven en staat met het oog hierop in het bijzonder stil bij het vraagstuk van de schaalgrootte in het openbaar bestuur. Voor de schets en de analyses van de problematiek en voor het aangeven van mogelijke oplossingsrichtingen wordt onder meer gebruik gemaakt van een aantal zeer recent verschenen rapporten van en adviezen aan de rijksoverheid, die een inzicht bieden in nieuwe ontwikkelingen in het denken over sociaal beleid, openbaar bestuur en burgerschap, ook in hun onderling verband.

2. Uitwaaieringstendenzen

2.1 Suburbanisatie en segregatie

Vanouds is Den Haag van de vier grote steden in Nederland de meest gesegregerde, zowel in termen van inkomen als in termen van etniciteit (zie Bijlage 1). Oorzaak hiervan is de structuur van de Haagse woningmarkt, weerspiegeld in de grondsoorten waarop de stad is gebouwd. Op het zand – de eerste strook langs de kust- liggen de duurdere woningen, op het ten zuidoosten daarvan gelegen veen de goedkopere. Vervolgens komt weer een zandrug met relatief duurdere woningen, maar die ligt al in de buurgemeenten Rijswijk, Voorburg en Leidschendam. De goedkopere woningen in de gemeente Den Haag liggen zo in een vrijwel aaneengesloten bebouwing ingeklemd tussen de twee zandruggen.

Hoewel de laatste drie decennia veel is gedaan aan woningverbetering, met name in de laat 19de- en vroeg 20ste-eeuwse bouw van Schilderswijk en Transvaal, zijn deze wijken hun imago van “volkswijken” niet kwijtgeraakt. Wel heeft vanuit deze wijken een uitstroom plaatsgevonden naar de naoorlogse wijken in het zuidwesten van Den Haag. Hoofdoorzaken hiervan zijn de geleidelijk afnemende gemiddelde omvang van huishoudens, de toenemende behoefte aan woonruimte per persoon en de onverminderd grote vraag naar goedkopere woningen. Als gevolg van deze uitwaaiering vanuit de traditionele “volkswijken” hebben de zuidwestelijke wijken ook steeds meer het karakter van volkswijken gekregen.

Op hun beurt zijn veel oorspronkelijke bewoners van Den Haag-Zuidwest de laatste drie decennia vanuit deze wijken ook doorgestroomd, overwegend naar de randgemeenten, naar Zoetermeer en verder weg de provincie Zuid-Holland in. Vrijwel steeds is de uitstroom selectief geweest. De relatief lagere inkomensgroepen zijn achtergebleven, degenen die het zich financieel konden veroorloven zijn weggetrokken. Kader 1 ‘Suburbanisatie en Inkomenssegregatie’ geeft een korte historische schets en een actuele stand van zaken voor de vier grote steden.

Kader 1: Suburbanisatie en Inkomenssegregatie

“Al aan het eind van de 19de eeuw was er een tendens tot suburbanisatie van degenen die het zich financieel konden permitteren. Daardoor was er sprake van aanzienlijke sociaal-economische verschillen tussen de stad en haar ommeland. Vanaf 1960 namen de verschillen tussen stad en ommeland enigszins af, met name ook door de realisering van betaalbare sociale huurwoningen in suburbane gebieden en (later) in groeikernen. Het werd toen ook voor de wat minder bemiddelden mogelijk om de stad uit te trekken. Met name in de jaren tachtig groeide de kloof tussen kernstad en ommeland niet meer....

In het begin van de jaren negentig zijn de inkomensverschillen tussen stad en ommeland in ieder geval voor de vier grootste steden vrij plotseling weer gaan groeien...

De vergelijking tussen de vier grote steden en het ommeland wordt bemoeilijkt door de verschillen in de bevolkingsamenstelling. Zo is het aandeel huishoudens dat uit één persoon bestaat in de vier grote steden veel hoger dan daarbuiten. Uiteraard heeft een eenpersoonshuishouden met een inkomen van 20.000 gulden een hoger welvaartsniveau dan een gezin met kinderen dat van hetzelfde inkomen moet rondkomen. Om de inkomens van huishoudens van verschillende omvang en samenstelling vergelijkbaar te maken, heeft het CBS de huishoudensinkomens gestandaardiseerd. ...

De verschillen tussen de steden zullen mede te maken hebben met de relatief hoge groei van het aantal banen in Utrecht en Amsterdam en een lage groei in Rotterdam en Den Haag (SCP, 1999). Ook kunnen de geringe mogelijkheden voor binnenstedelijk bouwen in Den Haag een rol hebben gespeeld.” (Bolt e.a. 2000: 24-26)

Tabel 1: Procentuele afwijking van het gemiddeld besteedbaar inkomen van de centrale stad ten opzichte van het stadsgewest (minus de centrale stad)

Op basis van:	Gestandaardiseerd huishoudensinkomen	
<i>Amsterdam</i>	1994	- 16,2
	1996	- 14,6
<i>Rotterdam</i>	1994	- 14,4
	1996	- 14,2
<i>Den Haag</i>	1994	- 12,5
	1996	- 13,3
<i>Utrecht</i>	1994	- 13,9
	1996	- 12,9

Bron: CBS, Regionale inkomensonderzoek (RIO), 1989, 1994, 1996

Recent onderzoek (Rosmalen, B. van, e.a. 1997: 122) naar de ontwikkeling van de woningmarkt van de gemeente Rijswijk geeft een empirische bevestiging van dit algemene beeld.

“Uit de migratiestromen blijkt ook dat Rijswijk populair is bij de inwoners van Den Haag. Grofweg zien we het beeld van instromende huishoudens uit Den Haag, en uitstromende huishoudens naar de overige gemeenten in Haaglanden en overig Nederland”.

Het fenomeen van de suburbanisatie, dat zich welhaast overal ter wereld voordoet in grootstedelijke omgevingen, is hand in hand gegaan met een groei van de immigratie naar Nederland. Een groot deel van de migranten die zich in de afgelopen dertig jaar in Nederland hebben gevestigd, is gaan wonen in de grote steden, inclusief Den Haag. Het aandeel van de vier grote steden in het totaal van de etnische minderheden is 42%. De overige steden boven 100.000 inwoners nemen nog eens 18,7% voor hun rekening (Tesser, e.a. 1999: 43).

De grote meerderheid binnen deze etnische minderheden behoort tot de lagere inkomenscategorieën en is terecht gekomen in de “volkswijken”, van waaruit het autochtone opwaarts mobiele gedeelte van de bevolking juist was vertrokken. Zo zijn de volkswijken ware multiculturele gebieden geworden. Paradoxaal genoeg, en geheel tegen de landelijke trend in, is de bevolking van deze wijken sterk verjongd. Gezinnen met kinderen hebben vaak de plaats ingenomen van oudere één- of tweepersoonshuishoudens. Hiermee is ook de gemiddelde woningbezetting weer toegenomen. Het voorzieningenpakket (winkels, diensten, bedrijven, scholen, verenigingen) in deze wijken heeft zich intussen ook wezenlijk getransformeerd, als gevolg van veranderingen in zowel vraag als aanbod. De ontwikkeling van de etnische segregatie in de stad Den Haag wordt kort beschreven in Kader 2.

Kader 2: De ontwikkeling van de etnische segregatie in de stad Den Haag

“In Den Haag vindt de grootste groei plaats in het bestaande concentratiegebieden of aan de randen daarvan (figuren 1 en 2). De grootste groeiers zijn vooroorlogse buurten, zoals de Groente- en Fruitbuurt, Oostbroek-noord en Oostbroek-zuid en Transvaalkwartier-zuid. Er is echter ook een sterke groei in enkele naoorlogse buurten zoals Moerwijk-zuid en Moerwijk-west (aan de randen van het traditionele concentratiegebied) en Dreven en Gaarden, Morgenstond-zuid en Morgenstond-west in het zuidwesten van Den Haag. Omdat de concentratie van minderheden in 1995 in veel van deze naoorlogse wijken nog laag was, speelt de toename van het aantal minderheden in deze buurten een belangrijke rol bij de verlaging van de segregatie-index. De toename van het aandeel minderheden in de vooroorlogse buurt Oostbroek-zuid heeft overigens hetzelfde effect. Verder speelt mee dat het relatieve belang van oudere concentratiebuurten als Schildersbuurt-west, Valkenbosbuurt en Koningsplein voor de huisvesting van minderheden afgenomen is. Dit wil overigens niet zeggen dat het aantal allochtonen in deze wijken ook absoluut gezien daalt...”.

Bolt e.a. 2000: 21-22; voor bijbehorende figuren: zie bijlage 1

2.2 Voortgaande immigratie

Niets wijst erop dat de vestiging van nieuwe migranten in Nederland en de voorkeur die hierbij bestaat voor de grote steden, inclusief Den Haag, in de komende decennia tot een einde zal komen. Integendeel, processen van mondialisering, de behoeften van de arbeidsmarkt en het feit dat in Nederland reeds belangrijke migrantengemeenschappen wonen die als bruggenhoofd zullen blijven fungeren, zullen leiden tot een voortzetting van de immigratie. Prognoses wijzen duidelijk in deze richting, al moet men prognoses op dit gebied wel met de nodige omzichtigheid hanteren. De lange-termijntrend, ingezet na de Tweede Wereldoorlog, wijst onmiskenbaar op een groei van de migrantengemeenschappen.

Het is een illusie te denken dat een nog strenger toelatingsbeleid hierin een wezenlijke kentering kan brengen. De meeste deskundigen zijn het erover eens dat een strenger toelatingsbeleid de kans vergroot dat migranten illegaal zullen komen. Illegale migranten hebben nog meer dan legale de neiging zich te vestigen bij landgenoten die hen zijn voorgegaan, en dus in de steden, waar bovendien hun anonimiteit beter is gewaarborgd (Engbersen e.a. 1999).

CBS-bevolkingsprognoses laten in ieder geval voor de komende decennia een stabiele jaarlijkse instroom van 125.000 westerse en niet-westerse migranten zien (zie www.cbs.nl). Weliswaar laten de prognoses in deze Middenvariant een dalend niet-westers migratiesaldo zien, alsook voor sommige herkomstgebieden dalende geboortecijfers en stijgende sterftcijfers (zie tabel 2), maar zelfs bij deze – volgens sommigen conservatieve – schatting van de toekomstige immigratie is het resultaat een evidente groei van het aantal allochtonen in Nederland. Tabel 3 geeft hiervoor een recente lange-termijnprognose van het CBS.

Tabel 2: Levendgeborenen, overledenen en saldo buitenlandse migratie; Allochtonenprognose 1998, middenvariant

	1998	1999	2000	2005	2010	2015
Levendgeborenen x 1 000						
<i>Totaal niet-westers</i>	30,5	31,6	32,5	34,7	34,4	34,5
w.v.						
Turkije	7,3	7,3	7,1	5,8	4,3	3,3
Marokko	6,5	6,8	7,0	7,1	6,2	5,3
Suriname	4,8	4,9	4,8	4,4	3,7	3,3
Ned. Antillen en Aruba	1,8	1,9	2,0	2,5	2,7	2,8
Afrika	4,4	4,6	4,9	5,9	6,8	7,6
Azië	4,3	4,7	5,1	7,1	8,6	10,0
Latijns Amerika	1,3	1,4	1,5	1,9	2,1	2,2
<i>Totaal westers</i>	11,8	11,9	12,1	13,0	13,7	14,2
w.v.						
Indonesië	1,2	1,1	1,1	0,9	0,9	0,7
Overig westers	10,5	10,8	11,0	12,0	12,8	13,5
Overledenen						
<i>Totaal niet-westers</i>	2,4	2,6	2,8	3,6	4,6	5,9
w.v.						
Turkije	0,5	0,5	0,5	0,7	0,9	1,1
Marokko	0,4	0,4	0,5	0,6	0,8	0,9
Suriname	0,8	0,8	0,9	1,1	1,3	1,6
Ned. Antillen en Aruba	0,2	0,2	0,2	0,3	0,3	0,4
Afrika	0,2	0,2	0,2	0,3	0,4	0,5
Azië	0,4	0,4	0,4	0,6	0,8	1,1
Latijns Amerika	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2

	1998	1999	2000	2005	2010	2015
<i>Totaal westers</i>	10,9	11,2	11,4	12,5	13,8	15,2
w.v.						
Indonesië	3,1	3,2	3,2	3,5	3,8	4,1
Overig westers	7,8	8,0	8,2	9,0	10,0	11,1
Saldo buitenlandse migratie						
<i>Totaal niet-westers</i>	34,5	34,1	33,8	31,3	28,7	26,7
w.v.						
Turkije	3,1	2,8	2,5	1,6	1,2	1,1
Marokko	3,9	3,9	3,8	3,3	2,6	2,2
Suriname	2,7	2,8	2,9	3,0	2,8	2,6
Ned. Antillen en Aruba	4,4	4,1	3,9	2,4	1,9	1,7
Afrika	4,9	5,0	5,1	5,4	5,2	4,9
Azië	13,7	13,8	13,9	14,0	13,4	12,7
Latijns Amerika	1,7	1,7	1,7	1,7	1,6	1,5
<i>Totaal westers</i>	10,2	10,7	11,1	11,6	11,1	10,6
w.v.						
Indonesië	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
Overig westers	9,9	10,4	10,8	11,3	10,8	10,2
Geboorteland						
Afrika: Exclusief Marokko						
Azië: Exclusief Japan, Indonesië en voormalig Nederlands Indië						
Latijns Amerika: Exclusief Suriname, Nederlandse Antillen en Aruba						
Indonesië: Inclusief voormalig Nederlands Indië						
Overig westers: Europa, Noord-Amerika, Oceanië en Japan						
Bron: CBS Bevolking - Prognose, laatste update: 14 februari 2000 (www.cbs.nl)						

Tabel 3: Allochtonen, naar land van herkomstgroepering, beperkte en ruime definitie, CBS bevolkingsprognose (middenvariant) 1998-2015 (x 1000)

	1998		2010		2015	
	<i>beperkt</i>	<i>ruim</i>	<i>beperkt</i>	<i>ruim</i>	<i>beperkt</i>	<i>ruim</i>
Turkije	280	290	357	380	373	399
Marokko	234	242	341	359	373	396
Suriname	257	290	333	388	328	391
Antillen	71	92	114	152	126	173
Azië, Afrika, Latijns-Amerika	316	363	655	751	801	952
Subtotaal 'niet-westerse allochtonen'	1159	1277	1778	2030	2001	2311
idem als percentage van de bevolking	7,4	8,1	10,8	12,3	12,0	13,8
overige allochtonen	658	684	587	1330	608	1373
totaal allochtonen	2975	1661	2365	3360	2609	3686

1. CBS definities van allochtoon:

beperkt = beide ouders geboren in herkomstland

ruim = tenminste één van de ouders geboren in herkomstland

2. CBS definitie van bevolkingsprognose varianten:

de hoge, midden en lage varianten zijn strikt genomen geen prognosevarianten, maar geven aan binnen welke bandbreedte de ontwikkeling zich naar verwachting van het CBS waarschijnlijk zal voltrekken, waarbij de hoge en lage varianten de grenzen vormen van één en dezelfde prognose.

3. Overige allochtonen = alle westerse en overige geïndustrialiseerde herkomstlanden incl. Oost-Europa en Indonesië (Nederlands-Indië)

Bron: CBS, Maandstatistiek van de bevolking, april 1999, bewerkt door Tesser e.a. 1999

Daarenboven zijn veel deskundigen het erover eens dat de voortschrijdende vergrijzing van de autochtone bevolking noopt tot een andere houding ten aanzien van immigratie. Een recente theoretische rekenexercitie van de Divisie Bevolkingsvraagstukken van de Verenigde Naties heeft de knuppel wat dit betreft weer eens in het hoenderhok gegooid (United Nations 2000). De VN hebben berekend dat bij een voortzetting van het huidige niveau van immigra-

tie tot 2050 de bevolkingsomvang van de EU min of meer constant blijft. Wel zal de bevolking dan flink vergrijzen. Om de beroepsbevolking constant te houden zou een verdubbeling van het huidige migratiesaldo nodig zijn. Zou men ook nog de verhouding tussen actieven en niet-actieven op het huidige peil willen houden, dan is zelfs een vervijftienvoudiging noodzakelijk. Vooral die laatste 'krankzinnige' cijfers van dit rapport hebben nogal wat kritische tegenwerpingen uitgelokt, onder meer van de zijde van het NIDI (Van Imhoff e.a. 2000), maar de conclusie dat aan immigratie moeilijk te ontkomen valt, wordt ook door de critici van dit rapport onderschreven. Overigens zouden op de kortere en middellange termijn niet zo zeer demografische als wel arbeidsmarktverwegingen de roep om meer migranten in Nederland wel weer eens luider kunnen maken. Dit ondanks de nog altijd relatief hoge werkloosheid onder de hier reeds woonachtige migranten. De arbeidsmarkt, bijvoorbeeld in de ICT- en in de zorgsector, vraagt om deskundigheden waarover deze laatsten veelal niet beschikken.

De gemiddeld jonge leeftijdsopbouw van de migrantengemeenschappen ten slotte (zie Tesser c.s. p.31-33) maakt dat er ook blijvend sprake zal zijn van een omvangrijke tweede generatie, met alle consequenties van dien, met name voor het onderwijs.

2.3 Uitwaaiering lagere inkomens en allochtonen

Voor Den Haag betekenen de tot nu toe geschetste processen dat het multi-etnisch karakter van de stad in de komende decennia sterker zal worden. De stedelijke bevolking zal verder "verkleuren, terwijl ook de eerder gesignaleerde uitwaaieringstendensen zich zullen blijven voortzetten. Deze verwachting sluit aan bij de opvatting van het Sociaal en Cultureel Planbureau, dat al in 1995 vaststelde dat in de oorspronkelijke concentratiewijken in de grote steden een stabilisatie optreedt van het aantal allochtonen, terwijl steeds meer uitwaaiering plaatsvindt naar andere wijken in deze steden (zie Kader 3).

Vooralsnog heeft de uitwaaiering van allochtonen vooral plaatsgevonden binnen de gemeente Den Haag. Bolt en Van Kempen stellen in hun recente onderzoek naar de verhuisdynamiek in grootstedelijke regio's vast dat in de door hen onderzochte periode (1995-'98) nog geen sprake is van een sterke suburbanisatietendens onder allochtonen, althans niet in de Haagse regio. Ook de eerder aangehaalde studie van Van Rosmalen naar de ontwikkelingen van de woningmarkt van de gemeente Rijswijk bevestigt dat er thans nog geen sprake is van een suburbanisatietendens onder allochtonen en laaggeschoolden:

Kader 3: Het SCP in 1995 over uitwaaiertendensen

“In samenhang met de snelle groei van de minderhedenbevolking breidt ook het fenomeen van de concentratiewijken zich uit. In de aanvankelijke concentratiewijken neemt de concentratie verder toe, maar deze wijken bieden onvoldoende ruimte om de totale groei van de minderhedenbevolking op te vangen....In de vier grote steden en elders zijn de vroeg-naoorlogse wijken en de hoogbouwwijken de nieuwe concentratiewijken aan het worden....

Door een laag inkomen zijn de meeste huishoudens uit de minderheden aangewezen op goedkope huurwoningen. Dat de goedkope en minder aantrekkelijke huurwoningen in de steden beschikbaar zijn gekomen voor de minderheden, heeft te maken met het proces van suburbanisatie: de trek van stadsbewoners naar suburbane gebieden met moderne, kwalitatief aantrekkelijke woningen. De suburbanisatie is in de jaren zestig op gang gekomen en het einde ervan is voorlopig niet in zicht. De spreiding van de voorraad goedkope huurwoningen verklaart de spreiding van minderheden in grote trekken. Voor specifieke aspecten van het spreidingsbeeld zijn andere factoren verantwoordelijk: historische omstandigheden, de woonvoorkeuren van de woningzoekenden, het toewijzingsbeleid van sociale verhuurders en gemeenten en de houding van de autochtone bevolking in bepaalde wijken....”

(Tesser e.a. 1995: 483 e.v).

“Het mooie is dat de huishoudenskenmerken van deze twee groepen migranten niet wezenlijk verschillen: dezelfde soort huishoudens die Rijswijk verlaten, stromen ook weer binnen. Dit geldt ook voor het (hoge) inkomensniveau.”(p.122)

Niettemin laten hun bevindingen de kern van de eerdere SCP-analyse onverlet: de spreiding van de goedkope huurwoningvoorraad in combinatie met de autochtone suburbane woonvoorkeuren vormen de belangrijkste determinanten van de (verandering van) woonlocaties van allochtonen (zie Kader 4). Het kan – gegeven de groei van de allochtone bevolking en de beschikbare woningvoorraad – niet anders of op de iets langere termijn zullen de allochtonen de autochtonen volgen naar woonlocaties buiten de gemeente Den Haag.

Kader 4: Bolt en van Kempen over recente veranderingen in allochtone woonlocaties

“De mate van ruimtelijke segregatie van allochtonen in Nederlandse steden is in de onderzochte periode opvallend stabiel gebleven. De berekende segregatie-indices geven slechts kleine schommelingen aan. Op zichzelf is dit een opvallend resultaat. Naarmate de allochtonen langer in Nederland woonachtig zijn, had wellicht mogen worden verwacht dat zij zich meer over het stedelijk grondgebied zouden spreiden.

Toch verhullen de segregatie-indices een aanzienlijke dynamiek in het spreidings- en concentratiepatroon van allochtonen. Terwijl in Amsterdam en Utrecht de vroeg-naoorlogse gebieden reeds eerder te maken hebben gekregen met een aanzienlijke instroom van allochtonen, laten in de tweede helft van de jaren negentig ook de vroeg-naoorlogse delen van Rotterdam en Den Haag een toenemende instroom zien van allochtonen. Tegelijkertijd neemt het belang van de oudere wijken als huisvestingsgebied voor allochtonen in de diverse steden af. Allochtonen dringen overigens in het algemeen nog nauwelijks door tot de nieuwere woongebieden in de stad en tot de suburbane woongebieden daarbuiten.”

(Bolt e.a. 2000: 36-37)

Net als in Amsterdam en Utrecht zullen allochtonen ook in Den Haag een steeds groter aandeel in de uitstroom naar de omliggende gemeenten gaan krijgen, en deze laatste zullen steeds meer allochtonen onder hun bevolking gaan tellen.

2.4 Gemeenschappelijke woningmarkt als katalysator

Het zojuist beschreven uitstroomproces wordt vergemakkelijkt door het feit dat Haaglanden (minus het Westland) sinds 1994 één woningmarkt vormt voor huurwoningen in de sociale sector. Overal in het gewest behoeft een vrijkomende huurwoning niet meer met voorkeur te worden aangeboden aan een bewoner van de gemeente waarin deze woning is gelegen. Dit heeft geleid tot meer verhuisbewegingen vanuit de gemeente Den Haag naar de omliggende gemeenten. Uiteraard gaat het hierbij overwegend om personen en huishoudens uit de lagere inkomensgroepen, maar het is niet bekend in hoeveel gevallen zij een migrantenachtergrond hebben.

Gegeven de etnische samenstelling van de lagere inkomensgroepen in Den Haag – en gezien de te verwachten ontwikkelingen op dit punt – mag men aannemen dat zich onder deze verhuizers relatief veel allochtonen zullen bevinden, en dat hun aandeel in de komende periode verder zal stijgen. Door gebrek aan relevante gegevens is deze aanname cijfermatig niet echt deugdelijk te onderbouwen, maar zij laat zich toch plausibel maken door het combineren van enkele verwante data die wel beschikbaar zijn.

Ten eerste weten we dat het belang van de vier grote steden voor de huisvesting van de *eerste generatie* migranten ten opzichte van de randgemeenten erg groot blijft (zie Tabel 4). Zoals Bolt en Van Kempen stellen, ligt de verklaring hiervoor:

“voor een groot deel in de migratiepatronen van de allochtonen. Zo blijft de suburbanisatie van met name Turken en Marokkanen erg laag ten opzichte van de autochtone bevolking. Dat geldt overigens ook als rekening gehouden wordt met sociaal-structurele variabelen als inkomen, leeftijd en huishoudenssamenstelling (Bootsma, 1998). Bovendien is de immigratie sterk op de grote steden gericht. In 1997 arriveerde 45 procent van de Turkse immigranten in de vier grote steden. Voor Marokkanen, Surinamers en Antillianen gelden percentages van respectievelijk 53, 63 en 41 (Van Huis e.a. 1999). De gerichtheid van de immigranten op de vier grote steden is dus duidelijk nog hoger dan die van de hier reeds wonende allochtonen”. (p. 23)

Tabel 4: Aandeel van de bevolking in de vier grote steden als percentage van de totale bevolking van het stadsgewest van die steden¹, 1990 en 1997

		Totaal	Nederlanders	Eerste-generatie migranten ⁴
Amsterdam	1990	51,4	47,0	75,0
	1997	48,8	43,8	71,7
Rotterdam	1990	50,2	46,8	72,8
	1997	49,4	45,2	72,2
Den Haag	1990	48,8	45,3	69,5
	1997	47,6	43,2	68,3
Utrecht	1990	37,3	35,1	58,5
	1997	36,4	34,0	56,4

1. Tot de randgemeenten van Amsterdam zijn gerekend: Aalsmeer, Abcoude, Almere, Amstelveen, Beemster, Diemen, Edam-Volendam, Haarlemmerliede c.a., Haarlemmermeer, Landsmeer, Muiden, Oostzaan, Ouder-Amstel, Purmerend, De Ronde Venen, Uithoorn, Waterland, Weesp, Wormerland, Zaanstad, Zeevang. Tot de randgemeenten van Rotterdam zijn gerekend: Albrandswaard, Barendrecht, Bergschenhoek, Berkel en Rodenrijs, Bernisse, Bleiswijk, Brielle, Capelle aan den IJssel, Heerjansdam, Hellevoetsluis, Krimpen a/d IJssel, Maassluis, Nederlek, Nieuwerkerk a/d IJssel, Ouderkerk, Ridderkerk, Rozenburg, Schiedam, Spijkenisse, Vlaardingen, Westvoorne. Tot de randgemeenten van Den Haag zijn gerekend: Delft, 's-Gravenzande, Leidschendam, De Lier, Maasland, Monster, Naaldwijk, Nootdorp, Pijnacker, Rijswijk, Schipluiden, Voorburg, Wassenaar, Wateringen, Zoetermeer. Tot de randgemeenten van Utrecht zijn gerekend: De Bilt, Breukelen, Bunnik, Doorn, Driebergen-Rijsenburg, Harmelen, Houten, IJsselstein, Leersum, Lopik, Maarn, Maarsse, Maartensdijk, Nieuwegein, Vianen, Vleuten-De Meern, Wijk bij Duurstede, Zeist.

2. In deze tabel gaat het alleen om het geboorteland van personen (de eerste generatie).

3. Om privacyredenen geeft het CBS het aantal personen in een herkomstgroep niet weer als het aantal beneden de 25 (1990) of beneden de 13 (1997) ligt. In de berekening voor deze tabel is in dergelijke gevallen uitgegaan van een aantal van 5. De percentages in deze tabel zijn dus schattingen. De werkelijke percentages kunnen echter hooguit een paar tienden afwijken van de in deze tabel gepresenteerde percentages.

4. Alle mensen die buiten Nederland zijn geboren (dus inclusief personen die in 'geïndustrialiseerde landen' zijn geboren).

Bron: Statistisch Bestand Nederlandse gemeenten; tabel aangepast uit Bolt e.a. 2000

Tegelijkertijd geeft het Statistisch Bestand Nederlandse gemeenten van het CBS (zie www.cbs.nl) aan dat binnen Haaglanden de toename van het aantal allochtonen van *de eerste plus de tweede generatie* in de randgemeenten sterker was dan in de centrumstad (zie Tabel 5). Dit gegeven, in combinatie met de wetenschap dat de eerste generatie zich overwegend in de centrumstad zelf vestigt, kan niet anders dan tot de conclusie leiden dat het allochtone uitwaaiersproces in de richting van de Haagse randgemeenten op gang is gekomen, en dan met name onder de tweede, d.w.z. de eerste in Nederland geboren generatie.

Tabel 5: Toename allochtonen eerste en tweede generatie in Den Haag en randgemeenten

	1997 totaal	1997 allochtoon	per 100	1998 totaal	1998 allochtoon	per 100	toename
Den Haag	442159	138415	31,3	442799	14289	32,3	3,2
Leidschendam	34547	4595	13,3	34698	4875	14	5,3
Nootdorp	9094	515	5,7	9632	565	5,9	3,5
Pijnacker	19894	875	4,4	20090	955	4,8	9,1
Rijswijk	46879	6830	14,6	48488	7255	15	27
Voorburg	39357	5295	13,5	39099	5450	13,9	3
totaal randgemeenten	149771	18110	12,1	152007	19100	12,6	4,1
Delft	94030	13340	14,2	94706	14490	15,3	7,7
Zoetermeer	107597	16755	15,6	108199	17025	15,7	0,6

2.5 Uitwaaiing en desegregatie op agglomeratieniveau

Voor de gemeente Den Haag betekent het nieuwe systeem van woningdistributie in beginsel dat zij zelf minder woningen in de woningwetsector beschikbaar hoeft te hebben dan voorheen: zij kan zich immers gedeeltelijk verlaten op de woningvoorraad in de randgemeenten bij het voorzien in de huisvestingsbehoeften van haar eigen inwoners. Dit zou het voor de gemeente Den Haag gemakkelijker moeten maken te komen tot de hoogst noodzakelijke structurele aanpassing van haar woningbestand. Dergelijke aanpassingen zijn noodzakelijk omdat de huidige opbouw van het bestand met zijn grootschalige, aaneenge-

sloten concentraties van goedkope woningen en zijn qua sociale achtergrond eenzijdige bevolkingssamenstelling een aantal evidente schaduwzijden heeft.

De belangrijkste van deze schaduwzijden is wellicht dat grootschalige concentraties van laag geschoolden in termen van werkgelegenheid problematisch zijn, een kwestie die in hoofdstuk 3 verder wordt uitgewerkt. Daarnaast is er het vraagstuk van de etnische segregatie. Hoewel Den Haag geen 'etnische getto's' kent, zijn er wel wijken met hoge concentraties allochtonen. Naarmate de immigratie voortgaat, neemt het aantal van zulke wijken toe. Als gevolg hiervan worden de mogelijkheden voor autochtonen en allochtonen om met elkaar in contact te komen navenant kleiner. Op termijn kan deze ontwikkeling leiden tot een ondermijning van de sociale integratie, waarvan de gehele agglomeratie de nadelige gevolgen ondervindt. Uit recent onderzoek in Rotterdam is gebleken dat etnisch gemengde buurten en scholen de beste voorwaarden bieden voor het ontstaan van etnisch gemengde vriendenkringen, met name onder jongeren (Phalet e.a. 2000).

Overigens zouden de randgemeenten ook zonder het besluit tot regionalisering van de woningmarkt op den duur zeker zijn geconfronteerd met een aantal grootstedelijke vraagstukken die samenhangen met de komst van immigranten en met multiculturaliteit, zij het wellicht iets langzamer dan thans het geval is. De hele Nederlandse samenleving heeft er mee te maken, en het is een illusie te denken dat gemeenten onder de rook van Den Haag hiervoor de ogen zouden kunnen sluiten.

2.6 Bestuurlijke conclusie

In principe kan de regionalisering van de woningdistributie ertoe leiden dat de verschillen in inkomensniveau en etnische achtergrond tussen de diverse gemeenten van Haaglanden sneller zullen afnemen dan anders het geval was geweest. Of dit ook daadwerkelijk gebeurt, zal mede afhangen van de mate waarin de gemeente Den Haag erin zal slagen de selectieve uitstroom van de hogere inkomensgroepen af te remmen, bijvoorbeeld door het woonklimaat voor deze categorieën te verbeteren en/of door het benutten van de mogelijkheden tot herstructurering van het eigen woningbestand.

De door de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties voorgestelde overgang van een aantal 'betere' delen van Haagse buurgemeenten naar Den Haag zelf zou de gemiddelde kwaliteit van het Haagse woningbestand uiteraard verbeteren en dat van de randgemeenten verslechteren. Den Haag en de randgemeenten zouden hierdoor qua sociale en etnische achtergrond van hun

bevolkingen nog wat sneller naar elkaar toegroeien. Het gaat hier echter om een schijn die bedriegt. Statistisch gesproken mag uitvoering van de voorstellen inderdaad leiden tot een verkleining van verschillen tussen Den Haag en de randgemeenten, maar er verandert door de overheveling natuurlijk niets aan het feitelijke segregatiepatroon binnen de agglomeratie. De eventueel over te hevelen “betere” wijken – zowel oud- als nieuwbouw – liggen ver weg van de genoemde volksbuurten. Werkelijke desegregatie kan vooral worden bereikt door in of vlakbij die volksbuurten op aanzienlijke schaal duurdere woningen te bouwen, en ervoor te zorgen dat de schaal van de concentraties goedkopere woningen in de randgemeenten klein blijft. Het feit dat de randgemeenten (veel) kleinschaliger zijn ingedeeld dan de centrumgemeente biedt in ieder geval goede perspectieven voor het vervullen van de tweede conditie.

Voorts dient men zich in dit verband te realiseren dat ook het woningbestand in de buurgemeenten, dat nu nog relatief nieuw is, aan veroudering onderhevig is. En, hoewel het gemiddeld gesproken van betere kwaliteit is dan het bestand in de gemeente Den Haag, zal de verschuiving van woonnormen ertoe leiden dat op termijn ook bepaalde buurten in de buurgemeenten van Den Haag relatief minder aantrekkelijke woonmilieus zullen gaan vormen, waardoor de kans op sociale problemen daar ook toeneemt. Zoals Bomhoff in zijn advies laat zien, heeft bijna iedere Haaglandse gemeente ook al minstens één wijk waar zich potentiële problemen voordoen. Ook om deze reden zullen Den Haag en zijn buurgemeenten qua bevolkingssamenstelling en sociale problematiek steeds meer op elkaar gaan lijken, ook zonder grenswijzigingen.

We kunnen concluderen dat het uitwaaiersproces vanuit de gemeente Den Haag naar de overige gemeenten van Haaglanden, dat reeds lange tijd gaande is, zich onverminderd zal voortzetten, ongeacht de toekomstige loop van de gemeentegrenzen. Ten gevolge van een verkleurende bevolkingssamenstelling en geholpen door de open woningmarkt en andere bovengenoemde factoren, gaan naast de traditionele hogere inkomens ook lagere inkomens en allochtonen deel uitmaken van het uitwaaiersproces. Als gevolg hiervan zullen zowel qua bevolkingssamenstelling als qua sociale vraagstukken de diverse gemeenten van het gewest langzaam maar zeker steeds meer op elkaar gaan lijken.

3. Werkgelegenheid

3.1 Laagwaardige en hoogwaardige werkgelegenheid

Ondanks de sterke economische groei van de laatste jaren is de ontwikkeling van de werkgelegenheid in Haaglanden niet zonder zorgen. Zij blijft achter bij het Nederlands gemiddelde, net als die in de relatief nabije Rotterdamse regio. De economische groei manifesteert zich veel duidelijker in de noordelijke vleugel van de Randstad dan in de zuidelijke. Deze problematiek staat al geruime tijd op de provinciale agenda. De probleembeschrijving van het Bestuurlijk Platform Zuidvleugel en van de Adviescommissie-Zuidvleugel zijn genoegzaam bekend en hoeven hier niet te worden herhaald (zie bijv.: Provincie Zuid-Holland e.a. 1999).

Met betrekking tot Haaglanden valt aan de vraagzijde op dat de dienstensector er snel groeit ten koste van de industrie. Dit is een goede ontwikkeling uit een oogpunt van beslag op de – zeker in Haaglanden – schaarse ruimte voor bedrijvigheid. De dienstensector vraagt immers om minder vierkante meters per werkende dan de industrie, zij is minder vervuilend en zij verlangt gemiddeld gesproken werknemers met een hogere scholing, waardoor de totale bijdrage per werkende aan de economie groter is.

De verschuiving van de industrie naar de dienstensector is echter een slechte ontwikkeling als men het relatief lage scholingsniveau van het arbeidsaanbod in Haaglanden in ogenschouw neemt, met name dat in de gemeente Den Haag. De kloof tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt in Haaglanden dreigt zich als gevolg van deze verschuiving verder te verdiepen, al wordt deze tendens enigszins versluierd door de gunstige economische situatie van dit moment. Tabel 6 laat zien dat van de grote vier gemeenten Den Haag en Rotterdam in een duidelijk laaggeschooldere categorie vallen dan Amsterdam en Utrecht. Tevens valt op dat Den Haag als enige de laatste jaren een toename van het aantal laaggeschoolden laat zien en de plek van Rotterdam als 'aanvoerder van alle slechte lijstjes' in ieder geval op dit terrein lijkt te betwisten.

Tabel 6: Opleidingsniveau totale beroepsbevolking grote steden in percentages

stad	niveau	1991	1995	1998
Amsterdam	laag	32	29	23
	hoog	68	70	77
Den Haag	laag	40	30	32
	hoog	58	69	67
Rotterdam	laag	42	38	35
	hoog	58	61	64
Utrecht	laag	32	24	19
	hoog	68	75	79

Noten:

1. De cijfers hebben betrekking op de kerngemeentes, niet de agglomeraties
2. Laag = hoogstbehaald onderwijsniveau maximaal Mavo/Voortgezet Basisonderwijs
Hoog = hoogstbehaald onderwijsniveau is minimaal Havo
3. waar percentages niet optellen tot 100% is er een kleine categorie onbekend

Bron: EBB/CBS (www.cbs.nl)

Hiervóór is geschetst dat, mede als gevolg van de doorstromingspatronen en de veranderingen in het woningbestand, de hooggeschoolde werkers – die in belangrijke mate samenvallen met de hogere inkomensgroepen – voor een steeds groter deel niet meer in de gemeente Den Haag zijn te vinden, maar elders in Haaglanden en daarbuiten, soms zelfs ver daarbuiten. Dit leidt tot een overbelasting van het vervoerssysteem (files etc.) en op den duur tot een wegtrekken van hoogwaardige werkgelegenheid naar elders. Met name dit laatste aspect is door het stadsgewest als een ernstig probleem geïdentificeerd :

“Zowel Haaglanden (exclusief het Westland) als het Westland kenden sinds 1985 een negatief binnenlands migratiesaldo....De ervaring leert dat een negatief binnenlands migratiesaldo gepaard gaat met selectieve verhuisprocessen waarbij vooral lage-inkomensgroepen de regio instromen en midden- en hoge-inkomensgroepen de regio verlaten. Het beleid van het Stadsgewest Haaglanden is erop gericht deze trend te keren en de midden- en hoge-inkomensgroepen aan de regio te binden.”
(Stadsgewest Haaglanden, 1999: 14)

Al eerder, in 1996, wees het SCP in een studie over grootstedelijke vraagstukken op de samenhang tussen selectieve migratie, de scheve verhoudingen op de woningmarkt en de ontwikkeling van de post-industriële economie (Van der Wouden 1996). Volgens deze analyse leiden het samengaan van structuurveranderingen in de stedelijke economie, de instroom van migranten en de uitstroom van hogere inkomensgroepen tot grote werkloosheid in de steden en tot het ontstaan van zwarte achterstandswijken. Het inzicht dat de grootstedelijke problemen het gevolg zijn van verschillende, elkaar versterkende marktprocessen, heeft inmiddels geleid tot en verbreding van de beleidsstrategie op landelijk niveau. In het kader van het grote-stedenbeleid worden de verschillende interventiestrategieën veel meer dan voorheen met elkaar in verband gebracht en veel uitdrukkelijker gekoppeld aan drie pijlers: 1. fysieke infrastructuur, 2. economie en werkgelegenheid en 3. sociale infrastructuur (Roes 2000).

Een verder doorzetten van de trend waarbij midden- en hogere-inkomensgroepen de stad en de regio verlaten, zou uit het oogpunt van werkgelegenheid zijn te betreuren. Allereerst omdat hoogwaardige werkgelegenheid vaak de motor blijkt te zijn voor laagwaardige werkgelegenheid, eerder dan andersom. Met de hoogwaardige werkgelegenheid zou daarom op den duur ook de laagwaardige werkgelegenheid verdwijnen en, gezien het arbeidsaanbod, bestaat juist daaraan in Den Haag een grote behoefte. Het is dus uiterst belangrijk de hoogwaardige werkgelegenheid in Haaglanden vast te houden en uit te breiden.

3.2 Kansen laag geschoolden in woonomgeving hoog geschoolden

Behalve dat hoogwaardige werkgelegenheid laagwaardige werkgelegenheid in de eigen sector en in ondersteunende sectoren creëert, creëren de hogere inkomensgroepen ook werkgelegenheid voor lager geschoolden in hun hoedanigheid als consument van allerlei vormen van dienstverlening (opvang, verzorging, onderhoud, catering etc.). De stimulering van laaggeschoolde werkgelegenheid vanuit de woonfunctie van hogere inkomens maakt ook prominent onderdeel uit van de analyse van Bomhoff.

Vanuit deze gedachte kan er overigens op worden gewezen dat het om allerlei andere redenen een begrijpelijke beleid van de laatste jaren om hoogwaardige werkgelegenheid te concentreren op locaties die van buiten Haaglanden relatief goed bereikbaar zijn (rond station Den Haag Centraal, langs de A4) onbedoelde consequenties kan hebben voor laag geschoolde werkgelegenheid. Het maakt het voor hoger opgeleiden eenvoudiger de stad, of zelfs het gewest de rug toe te keren, c.q. af te zien van een verhuizing naar de stad of het gewest. Daarmee verdwijnt ook potentiële werkgelegenheid voor lager geschoolden

naar elders, c.q. vermindert de positieve invloed van de aanwezigheid van hoogwaardige werkgelegenheid op de ontwikkeling van laagwaardige werkgelegenheid. Helaas is deze laatste trend niet eenvoudig te keren: kantoren en bedrijven laten zich niet zo gemakkelijk verplaatsen. Wel kan men er een pleidooi aan ontlenen om twee huidige beleidslijnen, die zowel door het stadsgevest als door afzonderlijke Haaglandse gemeenten worden onderschreven, te blijven volgen:

- Zorgen voor voldoende aantrekkelijke woonlocaties voor de hogere inkomensgroepen binnen de Haagse agglomeratie en met name ook in Den Haag zelf. Hiermee blijft het door deze hogere inkomensgroepen gegenereerde deel van de werkgelegenheid voor laag geschoolden binnen stad en gewest eveneens behouden.
- Diversificatie van het woonmilieu. Als de hogere inkomensgroepen in hun directe woonomgeving werkgelegenheid genereren voor laag geschoolden, is het zaak de segregatie in woonmilieu niet te sterk te laten zijn. Dit temeer omdat lager geschoolden over het algemeen minder dan hoger geschoolden gewend zijn aan lange woon-werkafstanden. Dit laatste blijkt uit CBS gegevens over gemiddelde woon-werk afstanden naar opleidingscategorie (zie Tabel 7) en uit SCP-studies naar tijdsbesteding.

Belangrijk in deze is dus dat vooral voor lager geschoolden voldoende werkgelegenheid beschikbaar is op een redelijke afstand van hun woonlocatie. Uiteraard hoeft dit niet binnen de eigen woongemeente te zijn. De arbeidsmarkt laat zich niet veel gelegen liggen aan bestuurlijke grenzen, zoals bijvoorbeeld de literatuurstudie van Musterd en Ostendorf uit 1995 laat zien. De sterkste groei van arbeidsplaatsen vindt al jaren plaats in het stedelijk omme-land en niet in de centrumsteden zelf, ook in Haaglanden. Toch kan deze groei ook aan de (laag geschoolde) bevolking van de centrumstad ten goede komen, zolang de afstand overbrugbaar is, ook met het openbaar vervoer.

Tabel 7: Gemiddelde woon-werkafstanden naar opleidingscategorie, 1996

	Aantal km
Basisonderwijs	11,8
LBO/LAVO/MAVO	13
MBO/HAVO/VWO	14,6
HBO/Universiteit	18,6

CBS, De mobiliteit van de Nederlandse bevolking, 1996; tabel overgenomen uit Veldkamp, e.a. 1999

3.3 Directe stimulering werkgelegenheid laag geschoolden

Gezien de grote omvang van het laagwaardige arbeidsaanbod in Haaglanden – en zeker in Den Haag – is het onverstandig uitsluitend in te zetten op de verwachting dat het stimuleren van hoogwaardige werkgelegenheid ook wel voldoende kansen voor laag geschoolden zal genereren. Andere maatregelen zijn eveneens noodzakelijk. Onderwijs, scholing, inburgering, trajectbegeleiding en werkbemiddeling, met name voor migranten, zullen nog veel verder moeten worden verbeterd. Etnisch ondernemerschap dient te worden bevorderd.

In meer algemene zin dient ook de ontwikkeling van die laagwaardige werkgelegenheid te worden bevorderd die niet direct als afgeleide kan worden gezien van hoogwaardige. Vanwege de ruimte- en milieubeperkingen in Haaglanden kan het hierbij slechts om bepaalde soorten werkgelegenheid gaan. Te denken valt met name aan een verdere ontwikkeling van het toerisme en de horeca, terwijl ook de tuinbouw in het Westland wellicht meer mogelijkheden biedt. Voorts zal de sterk vergrijsde Haagse bevolking in de nabije toekomst veel verzorging en verpleging nodig hebben, terwijl het internationale, multiculturele karakter van de stad wellicht mogelijkheden biedt voor instellingen als call centres, die steeds vaker vanuit een en dezelfde locatie internationaal opereren. Ook kan worden overwogen het oude plan van de kustuitbreiding van stal te halen: de aanleg van een – naar verwachting overwegend dure – woonwijk in zee zal niet alleen veel relatief laag geschoolde arbeid vergen, maar ook de woningvoorraad in de duurdere sector kunnen vergroten en hiermee hoger geschoolde werkgelegenheid kunnen aantrekken c.q. vasthouden.

3.4 Bestuurlijke conclusie

Aan het voorgaande kan men de conclusie verbinden dat het stadsgewest Haaglanden al lang één arbeidsmarkt vormt. Veel Haaglanders wonen in een andere gemeente dan waar zij werken. De woon-werk balans (de verhouding tussen netto werkgelegenheid en beroepsbevolking) spreekt wat dit betreft klare taal (zie Tabel 8).

Tabel 8: De woon-werk balans en de werkloosheid voor de gemeenten van Haaglanden, 1999

	Woon-werkbalans 1999	Werkloosheid (in % beroepsbevolking) 1999
Den Haag	101	14,8
Wassenaar	63	3,1
Leidschendam	109	5,5
Zoetermeer	76	5,5
Nootdorp	38	2
Voorburg	55	5,5
Rijswijk	151	6,3
Pijnacker	60	3
Delft	91	9,1
Wateringen	63	3,5
Monster	71	3,8
Naaldwijk	128	3,5
's-Gravenzande	80	3,5
De Lier	102	2,4
Schipluiden	68	2,8
Maasland	147	2,1

Bron: Stadsgewest Haaglanden 1999b

Hoewel de woon-werk balans van de centrumgemeente in evenwicht lijkt, laat het extreem hoge werkloosheidscijfer zien dat de randgemeenten veel hoog geschoolden huisvesten wier werkplek in Den Haag gesitueerd is, terwijl Den Haag veel werkloze laag geschoolden kent. Een analyse die wordt onderschreven door Bomhoff.

Om het Haagse werkloosheidsprobleem aan te vatten kan men het werk "naar de buurten brengen". Zoals betoogd, niet alleen door het creëren van directe werkgelegenheid, maar ook door het huisvesten van hogere inkomens in of nabij buurten met veel laag geschoolden. Tevens moet worden bevorderd dat de lager geschoolden dichter in de buurt van de werkgelegenheid kunnen wonen. Reeds kwam naar voren dat de in gang gezette spreiding van laag geschoolden over het gehele gewest hieraan een bijdrage kan leveren. Laag geschoolden behoeven dan in mindere mate met elkaar op dezelfde beperkte

(buurt- of wijk)markt te concurreren.

De huidige ontwikkelingen wijzen erop dat meer Haagse laag geschoolden naar de randgemeenten zullen gaan verhuizen, en dus naar de plaatsen waar verhoudingsgewijs meer werk is – en waar ook meer ruimte voor nieuw werk is – terwijl een grotere menging van inkomensgroepen per wijk zal zorgen voor meer werkgelegenheid voor laag geschoolden in de onmiddellijke woonomgeving. Ook om deze redenen kan men van het huidige woningdistributiebeleid in de sociale sector positieve verwachtingen koesteren.

4. Schaalgrootte

4.1 Veranderende bevolkingssamenstelling en gemeentelijk voorzieningenpakket

De bevolkingssamenstelling in de buurgemeenten van Den Haag verandert in de komende jaren sneller dan die in Den Haag. Het aandeel lagere inkomensgroepen en allochtonen zal sneller toenemen dan men tot dusverre gewend was. Hoewel men zich ervoor moet hoeden deze categorieën zonder meer tot probleemcategorieën te bestempelen, valt wel te verwachten dat de buurgemeenten als gevolg hiervan met een aantal bestuurlijke vraagstukken zullen worden geconfronteerd die voor hen betrekkelijk nieuw zijn. De vragen zullen zich primair voordoen op sociaal en cultureel gebied, maar dan opgevat in de ruime zin, dus niet alleen in het welzijnsbeleid, maar bijvoorbeeld ook in de gezondheidszorg en het onderwijs. Uit onderzoek (o.a. van het SCP) is bekend dat zowel lagere inkomensgroepen als allochtonen vaker dan gemiddeld een beroep doen op voorzieningen die de overheid in het kader van haar sociaal beleid heeft ontwikkeld en op bepaalde voorzieningen in de gezondheidszorg en de welzijnssector. De scholen in de buurgemeenten zullen meer dan tot dusverre met allochtone leerlingen te maken krijgen.

4.2 Belang van aanbod op juiste schaalniveau

Van de buurgemeenten vraagt dit om een duidelijke heroriëntatie in het voorzieningenpakket, waarvoor nu reeds voorbereidingen moeten worden getroffen. Omdat de budgetten van de buurgemeenten niet of nauwelijks zullen stijgen, kan dit een verschuiving van beleidsprioriteiten noodzakelijk maken. Veel van de voor deze heroriëntatie benodigde kennis is aanwezig bij de gemeente Den Haag. Om te voorkomen dat die kennis onvoldoende wordt gebruikt en dat het wiel telkens opnieuw moet worden uitgevonden, moeten tussen de gemeenten in Haaglanden goede onderlinge afspraken worden gemaakt.

Deze afspraken kunnen soms inhouden dat de uitvoering van bepaalde gemeentelijke taken wordt "gepooled" en wordt overgelaten aan de gemeente Den Haag, zoals thans bijvoorbeeld reeds het geval is met de dak- en thuislozenopvang. Men kan in dit verband bijvoorbeeld denken aan de organisatie van inburgeringscursussen voor nieuwkomers: hoe groter het aantal deelnemers, des te meer maatwerk men kan leveren. Echter, naarmate bepaalde vragen zich vaker zullen gaan voordoen binnen de buurgemeenten, lijkt het verstandig als deze op het betreffende punt ook een eigen expertise ontwikkelen. Dit geldt

vooral in die situaties waar de buurgemeenten het voordeel van hun relatieve kleinschaligheid kunnen uitbuiten, een voordeel dat Den Haag nu eenmaal mist vanwege zijn omvang.

Wij stuiten hier op de klassieke spanningsrelatie tussen groot- en kleinschaligheid. Grootschaligheid biedt het voordeel van bestuurlijke specialisatie en efficiency (dit laatste binnen zekere grenzen, want "overbureaucratisering" ligt altijd op de loer). Kleinschaligheid biedt daarentegen het voordeel van nabijheid en betrokkenheid van burgers bij hun bestuur. In zijn recente advies over burgerschap onderstreept de Raad voor de Maatschappelijke Ontwikkeling de waarde van kleinschaligheid in het openbaar bestuur (RMO 2000). Een ten behoeve van dat advies geschreven voorstudie van Musterd en Ostendorf (2000) gaat nader in op het toenemend belang van het woondomein als identificatiepunt van burgers en de daaraan gepaarde grotere betrokkenheid van burgers bij kleinschalige verbanden (zie Kader 5).

Kader 5: Het woondomein als context van maatschappelijke betrokkenheid

“Wij merkten reeds op dat in een steeds ruimer wordende leefwereld de woning en de directe woonomgeving een anker vormen in het dagelijks bestaan, waar men steeds meer tijd in doorbrengt. Enerzijds is de bewoner door de toenemende mobiliteit onafhankelijker geworden van de woning en de directe woonomgeving. Anderzijds neemt, mogelijk door een toenemende welvaart en een daarmee samenhangende inrichting van de eigen woning, de thuisgerichtheid toe...Gestimuleerd door deze toenemende thuisgerichtheid, alsmede door investeringen in (koop)woning en inrichting, tracht men de woning en de directe woonomgeving, het woondomein, ook te beschermen en er een identiteit aan te verbinden. Deze drang tot beheersing van het domein vereist in feite de homogeniteit in sociaal opzicht en qua leefstijl, waarover wij al spraken: met een gelijk ‘slag’ mensen komt men immers het snelst tot overeenstemming.... De elite realiseert dit streven vanouds door op een afgeschermd landgoed te gaan wonen, door veel tuin, grond en hekwerk omgeven; of in een villawijk.

Van bestuurlijke zijde wordt de grotere betrokkenheid op de woonomgeving echter niet gehonoreerd. Sterker nog, hij wordt gefrustreerd door het voortgaand proces van gemeentelijke schaalvergroting. In hoog tempo loopt het aantal gemeenten in Nederland terug. Samenvoeging van gemeenten is aan de orde van de dag.. Steevast zijn daarbij de argumenten: meer efficiency, een betere service voor de inwoners, een grotere deskundigheid bij het gemeentepersoneel en een stap voorwaarts in de richting van een bestuur op grotere (meer metropolitane) schaal. Deze schaalvergroting en bureaucratische argumenten verhouden zich slecht tot de behoefte van bewoners aan betrokkenheid en zeggenschap....

Uiteraard wordt de noodzaak voor de overheid om ook de belangen van andere partijen te dienen, hier niet door weggenomen. Maar het uitsluitend verketteren....vermindert slechts het zicht op het realiteitsgehalte van woondomeinvorming;...Er is dus een nieuw evenwicht nodig tussen het honoreren van woondomeinvorming en het streven naar sociale cohesie op buurtniveau enerzijds en het dienen van niet-buurtgebonden belangen anderzijds.”

(Musterd e.a. 2000: 115-117)

Er bestaat geen eenduidig beeld van de optimale gemeentegrootte. Het aantal factoren dat hiervoor mede bepalend is, is groot. Voor sommige taken is een relatief grote schaal juist zinvol, voor andere een kleine. Een recente bedrijfseconomische berekening komt uit op een optimale omvang van 33.000 inwoners (Bordewijk 1999; zie Kader 6), maar in een grootstedelijke omgeving zullen op dit punt soms andere maatstaven worden aangelegd dan in een landelijke.

Kader 6: Optimale gemeentegrootte in bedrijfseconomische termen

“Wanneer de gemeentelijke uitgaven bij een gemiddeld niveau van diensverlening ceteris paribus kunnen worden voorgesteld met een U-curve, rijst uiteraard de vraag waar dan het minimum van die curve ligt. Dat geeft dan de vanuit bedrijfseconomische schaal van gemeenten [optimale gemeentegrootte]. Uitdrukkelijk moet daarbij worden aangetekend dat er ook heel andere overwegingen zijn om naar de omvang van gemeenten te kijken, zoals de vraag voor welk gebied eenheid van bestuur nodig is....We vinden...de optimale gemeentegrootte in de buurt van 33.000 inwoners. Opmerkelijk is dat dit redelijk overeenkomt met het gemiddelde aantal inwoners van Nederlandse gemeenten, dat per 1 januari van dit jaar ca. 29.000 bedraagt. Zo gereedeneerd is er dus even veel aanleiding gemeenten op te splitsen als om ze samen te voegen.”

(Bordewijk, 1999: 31.)

4.3. Bestuurlijke conclusie

Een van de belangrijkste opgaven voor het openbaar bestuur dient te zijn de behoefte aan gespecialiseerde know how enerzijds en de laagdrempeligheid van voorzieningen anderzijds zo goed mogelijk met elkaar te combineren. Kleinere gemeenten zijn per definitie laagdrempeliger dan grote gemeenten, maar de burger verlangt desondanks – terecht – dat ze beschikken over de kennis die noodzakelijk is voor goed bestuur. In zeer kleine gemeenten zullen deze twee vereisten vaak moeilijk combineerbaar zijn, maar in middelgrote gemeenten – en in deze categorie vallen de meeste gemeenten in Haaglanden – behoeft dit niet het geval te zijn, mits ze zich voldoende inspannen en mits ze zo nodig op onderdelen bereid zijn tot samenwerking. Zo zijn er vele voorbeelden van middelgrote gemeenten in Nederland die in de loop der jaren een uitstekende reputatie hebben opgebouwd in de omgang met allochtonen (bijv. Almelo, Beverwijk, Deventer, Helmond en Leerdam).

Van de buurgemeenten van Den Haag mag de visie worden gevraagd op deze toekomstige ontwikkelingen in te spelen; anders zullen ze erdoor worden overvallen. Dit vraagt vooral dat de buurgemeenten zich beraden op de vraag welke expertise zij in eigen huis willen (blijven) aanbieden en welke expertise gezamenlijk met anderen, al dan niet in gewestelijk verband, zal moeten worden ontwikkeld.

5. Conclusie

In deze tijd van mondialisering lijkt het uitgangspunt dat maatschappelijke ontwikkelingen zich weinig tot niets aantrekken van gemeentegrenzen niet al te gewaagd. Het is daarom ook van belang zich niet vast te bijten in de vraag of deze grenzen moeten worden aangepast en, zo ja, hoe. Beter ware het na te denken over de vraag hoe bestuurlijke taken en bevoegdheden moeten zijn verdeeld om zo goed mogelijk in te kunnen spelen op de te verwachten maatschappelijke ontwikkelingen.

Wat betekent dit voor Haaglanden? In dit rapport zijn drie met elkaar samenhangende processen geschetst. Als centrale trend is gekozen voor het proces van uitwaaiering van een aantal relevante bevolkingscategorieën over de agglomeratie: de hogere en de lagere inkomensgroepen en de autochtonen en allochtonen. De scheidslijnen tussen deze categorieën vertonen overigens een duidelijke neiging tot samenvallen. Betoogd is dat deze uitwaaieringstendens een zekere desegregatie van de diverse bevolkingscategorieën in de hand werkt, en dat zij daarom zo veel mogelijk moet worden bevorderd. Vastgesteld is dat de morfologie van de Haagse agglomeratie en de bestaande verdeling van de woningbouw een dergelijke diversificatie bemoeilijken. Den Haag is de meest gesegregeerde grote stad van Nederland en er zijn ook grote verschillen in bevolkingssamenstelling tussen Den Haag en de meeste buurgemeenten. Vastgesteld kan worden – zowel op basis van het in 1994 tussen de Haaglandse gemeenten gesloten huisvestingsconvenant, als op grond van gesprekken die gevoerd zijn in het kader van het opstellen van dit rapport – dat de bij Haaglanden betrokken gemeentebesturen dit een onwenselijke situatie vinden. Zij ondermijnt de integratiemogelijkheden voor een niet onaanzienlijk deel van de bevolking. Op den duur zal dit een nadelig effect hebben voor de gehele agglomeratie.

Het in 1994 ingevoerde systeem van woningdistributie in de sociale sector bevordert inderdaad de zo noodzakelijke desegregatie. Het systeem leidt ertoe dat de verschillen in bevolkingssamenstelling tussen Den Haag en de overige gemeenten in Haaglanden langzaam maar zeker kleiner worden. Binnen de gemeente Den Haag zullen de contrasten tussen de wijken eveneens aan scherpte kunnen verliezen. Een verstandig woningbouw- en werkgelegenheidsbeleid kan aan deze ontwikkeling en positieve bijdrage leveren. Dit rapport geeft hiertoe een aantal aanzetten.

Dit gehele proces kan niet anders dan geleidelijk verlopen. Zou het worden geforceerd, dan zou een plotselinge uitstroom van beter gesitueerden uit

bepaalde wijken het gevolg kunnen zijn. Een wijziging van gemeentegrenzen binnen de agglomeratie zal op het gehele proces slechts cosmetische effecten hebben. Als de huidige plannen van minister De Vries doorgang vinden, zou de gemiddelde kwaliteit van de woningen in de gemeente Den Haag statistisch gesproken toenemen en die in de betrokken buurgemeenten afnemen. Aan de feitelijk segregatie binnen de agglomeratie verandert een eventuele grensverlegging echter in het geheel niets.

Uit de analyses in dit rapport komt naar voren dat van het zojuist beschreven desegregatieproces positieve effecten mogen worden verwacht voor een tweede belangrijke ontwikkeling, namelijk die van de werkgelegenheid, met name voor laag geschoolden. Het vraagstuk van werkgelegenheid en economie is buitengewoon complex en vraagt om sterke gesprekspartners aan de zijde van de overheid, die ook in staat zijn de nodige financiële en bestuurlijke garanties af te geven. Vanuit deze overweging heeft minister De Vries in zijn plannen voorgesteld een aantal voor de economische ontwikkeling veelbelovende gebieden van de buurgemeenten over te hevelen naar Den Haag. Echter, ook na de voorgestelde grenswijzigingen zal nog veel werkgelegenheid in de buurgemeenten blijven. Nu het gehele vraagstuk van economische ontwikkeling en werkgelegenheid sowieso steeds meer een regionaal vraagstuk aan het worden is – in sommige opzichten zelfs grootschaliger dan het stadsgewestelijk verband (de Zuidvleugel-discussie) lijkt het verstandiger het ook in regionaal verband bestuurlijk te benaderen.

Ook dient hier nog eens te worden benadrukt dat de verwevenheid van werken, wonen en leven binnen de gehele regio Haaglanden in de afgelopen jaren niet alleen tot concentratietendensen heeft geleid op het gebied van arbeid en economie, maar ook op tal van andere terreinen (zie Kader 7). Bestuurlijk hebben deze concentratietendensen hun weerslag gekregen in een lappendeken van gemeenschappelijke regelingen en intergemeentelijke convenanten, waarbij de bestuurlijke betrokkenheid van het gewest Haaglanden sterk varieert.

Kader 7: De verwevenheid van werken, wonen en leven in Haaglanden

“Als gevolg van schaalvergroting én stroomlijning zien we ook (regionale) concentratietendensen in de gezondheidszorg, het onderwijs, de detailhandel en andere sectoren. Grote, sterk verweven verstedelijkte gebieden vertonen clusters van activiteiten die hun intern functioneren schragen. Boeiend is dat bijvoorbeeld in de regio Haaglanden tal van maatschappelijke activiteiten zich op het niveau van Haaglanden organiseren zonder dat iemand erom vraagt. Klaarblijkelijk wordt het regionale niveau als een vanzelfsprekend kader beschouwd. Deze natuurlijke ontwikkeling ontlokte iemand onlangs de uitspraak, dat Haaglanden als realiteit bestaat, maar helaas zonder bestuur”

(Van Iersel 1998: 14-15)

Tenslotte de derde trend die is verbonden met uitwaaiing van lage inkomens en allochtone naar de omliggende gemeenten, die van de noodzakelijkerwijs veranderende beleidsprioriteiten van een aantal van deze gemeenten. Op termijn zullen veranderingen optreden in de samenstelling van de bevolking van de buurgemeenten, qua inkomenspositie, qua scholingsniveau en qua etnische herkomst. Dit vraagt om aanpassingen in het voorzieningenpakket, waarop de buurgemeenten tijdig moeten anticiperen. Zij kunnen en moeten hierbij veel van de Haagse ervaringen leren, maar zij zullen zich niet gemakkelijk bereid tonen het voordeel van hun relatief beperkt schaalniveau overboord zetten. Dit wordt door de burgers in hoge mate gewaardeerd en het is goed uit een oogpunt van sociale cohesie. Sommige voorzieningen zijn evenwel zeer specialistisch of kunnen alleen goed functioneren bij een bepaalde minimum-omvang. In zulke gevallen moet niet worden geschroomd ze op een hoger schaalniveau aan te bieden dan dat van de afzonderlijke gemeenten. In goed overleg zal daarom moeten worden afgesproken welke voorzieningen het best op welk schaalniveau kunnen worden aangeboden.

De maatschappelijke, sociaal-economische en sociaal-culturele ontwikkelingen die in de komende jaren in Haaglanden zijn te verwachten, vragen om en goede en effectieve intergemeentelijke samenwerking. Veel van de in dit rapport geschetste processen zijn te complex en spelen zich af op een te groot schaalniveau dan dat één enkele gemeente hierop een eigen afdoend antwoord zou kunnen formuleren. De laatste jaren beginnen alle betrokken gemeenten dit te ontdekken. Het is van groot belang die bereidheid tot intergemeentelijke

samenwerking, die – wellicht onder druk van de ontwikkelingen – in de afgelopen jaren zeker is gegroeid, niet in de waagschaal te stellen, maar hierop juist te kapitaliseren. Het ligt in de rede hierbij te streven naar een intensivering van de reeds bestaande intergemeentelijke samenwerking binnen Haaglanden. Dit zou een logische stap moeten zijn op de weg naar instelling van een stadsgewestelijke autoriteit die uiteindelijk boven de bestaande gemeenten zou moeten staan en die dwingende bevoegdheden zou moeten krijgen op bepaalde terreinen waarover nu nog de gemeenten gaan, bijvoorbeeld in de sfeer van ruimtelijke ordening, verkeer en vervoer, economische ontwikkeling. Zo'n bestuurlijke aanpak zou het beste antwoord vormen op het voortgaande proces van schaalvergroting, dat immers vraagt om een en sterk en goed passend bestuurlijk kader. Haaglanden zou geschiedenis schrijven als het hertoe verdere initiatieven ontwikkelt.

6. Literatuur

Bolt, G., Kempen, R. van. *Concentratie en segregatie in Nederlandse steden*. In: Kempen, van R. 2000, p.11-37.

Bomhoff, E. c.s. 2000. *Onderzoek Haaglanden. Concept versie april*.

Bootsma, H. 1998. *The myth of Reurbanization*. Amsterdam: Thelathesis

Bordewijk, P. 1999. *Schaaleffecten in de inkomsten en uitgaven van gemeenten*. B&G, juni, p.24-31

Bruins, B. 1998. Herindelingsdiscussie Den Haag. Het bijzondere van de Haagse grenscorrectie. Provincie & Gemeente, oktober, p.8-11.

Engbersen, c.s.1999. *De ongekende stad 1: illegale vreemdelingen in Rotterdam en De ongekende stad 2: inbedding en uitsluiting van illegale vreemdelingen*. Amsterdam: Boom

Hooimeijer, P., Kempen, R. van. *De doelen van beleid*. In: Kempen, R. van. C.s. 2000, p.77-90.

Huis, L. van, Nicolaas, H. 1999. *Verhuizingen in de vier grote steden, 1997*. Maandstatistiek van de Bevolking, 5, p.9-17.

Iersel, J. Van. 1998. *Haaglanden maakt zijn toekomst*. Bestuursforum, januari, p.13-16.

Imhoff, E.van, Nimwegen, N. Van, 2000. *Migratie geen remedie tegen vergrijzing*. www.nidi.nl/public/demos/dm00021.html.

Kempen, R. van, c.s. 2000. *Segregatie, mogelijke effecten en beleid*. Rapport voor RPD

Laan, L. Van der, Hofman, W. 1998. *Laaggekwalificeerde werkgelegenheid in Haaglanden*. Rotterdam: RISBO

Musterd, S., Ostendorf, W. 1995. *Grote steden: maatschappelijke dynamiek en ruimtelijke segregatie: een beknopt literatuuroverzicht*. Amsterdam: AME

Musterd, S., Ostendorf, W. *De context van verantwoordelijkheid. Een specificatie op het gebied van het wonen.* In: RMO, 2000.

Phalet, K, Van Lotringen, C, Entzinger, H, 2000, *Islam in de multiculturele samenleving: Opvattingen van jongeren in Rotterdam* ERCOMER, Research papers 2000/01 ERCOMER, Utrecht University

Provincie Zuid-Holland, Gemeente Den Haag, Gemeente Den Haag, 1999, *De impasse doorbreken: naar een vitale Zuidvleugel.*

Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, 2000. *Aansprekend burgerschap. De relatie tussen de organisatie van het publieke domein en e verantwoordelijkheid van burgers.* Den Haag: RMO

Roes, Th., 2000. 'Risicogroepen, marginalisering en bestuurlijke interventies.'in: R.P. Hortulanus & J.E.M. Machielse (red.) *In de marge.* Den Haag: Elsevier

Rosmalen, B. Van, c.s. 1997. *Woningbehoefteonderzoek en verhuisanalyse gemeente Rijswijk.* Delft: OTB

Rosmalen, B. Van, 1998. *Woningmarktscan gemeente Rijswijk.* Delft: OTB

Sociaal Cultureel Planbureau. 1999. *Sociale en culturele verkenningen 1999.* Rijswijk: SCP

Stadsgewest Haaglanden, 1999a. *Woningbouwscenario Haaglanden 1995-2009.*

Stadsgewest Haaglanden, 1999b. *Werkgelegenheid in Haaglanden 1999.*

Tesser, P., c.s. 1999. *Rapportage minderheden 1999.* Rijswijk: SCP.

Veldkamp, A., c.s. 1999. *Ruimte voor Den Haag: een stedelijk-dynamische marktanalyse.* TNO Inro

VN, 2000. *Replacement Migration: Is it a solution to Declining and Ageing Populations?* <http://www.un.org/esa/population/migration.htm>

Wouden, R. Van der, 1996. *De bekleemde stad. Grootstedelijke problemen in demografisch en sociaal-economisch perspectief.* Rijswijk/Den Haag: SCP/VUGA

Zwan, A., van der. 1999. Rapportage over een verkenning van de oplossingsrichtingen van de ruimtenood Den Haag. Advies aan BZK.

Bijlage 1: Gesegregeerd Den Haag

Etnische segregatie

De segregatie-index is gebaseerd op Tesser c.s. 1995, uit Bolt, G., van Kempen, R. Concentratie en segregatie in Nederlandse steden, in: van Kempen, R. c.s, 2000.

Tabel: Segregatie van verschillende herkomstgroepen¹ in de vier grote steden (segregatie-index²)

		1980	1986	1994
<i>Amsterdam</i>	Turken	37,3	38,8	40,0
	Marokkanen	38,6	36,9	38,6
	Surinamers	27,8	33,7	34,8
	Antillianen	26,2	33,0	36,4
		1980	1986	1995
<i>Rotterdam</i>	Turken/Marokkanen/ Zuid-Europeanen	51,0	51,8	47,7
	Surinamers/Antillianen	34,2	30,8	28,7
			1980	1986
<i>Den Haag</i>	Turken	66,4	65,1	60,4
	Marokkanen	64,7	57,3	53,1
	Surinamers		46,4	42,0
	Antillianen		26,9	26,8
		1980	1987	1995
<i>Utrecht</i>	Turken/Marokkanen/ Zuid-Europeanen	45,9	41,0	41,4
	Surinamers/Antillianen	22,3	33,6	22,2

1. De herkomstgroep is bepaald op basis van de definitie van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten. Iemand heeft volgens deze definitie een niet-Nederlandse herkomst als de persoon zelf of een van de ouders in het buitenland is geboren. Als zowel de persoon als beide ouders in het buitenland zijn geboren, dan wordt gekeken naar het geboorteland van de persoon zelf. Is de persoon in Nederland geboren, maar beide ouders zijn in het buitenland geboren, dan bepaalt het geboorte-

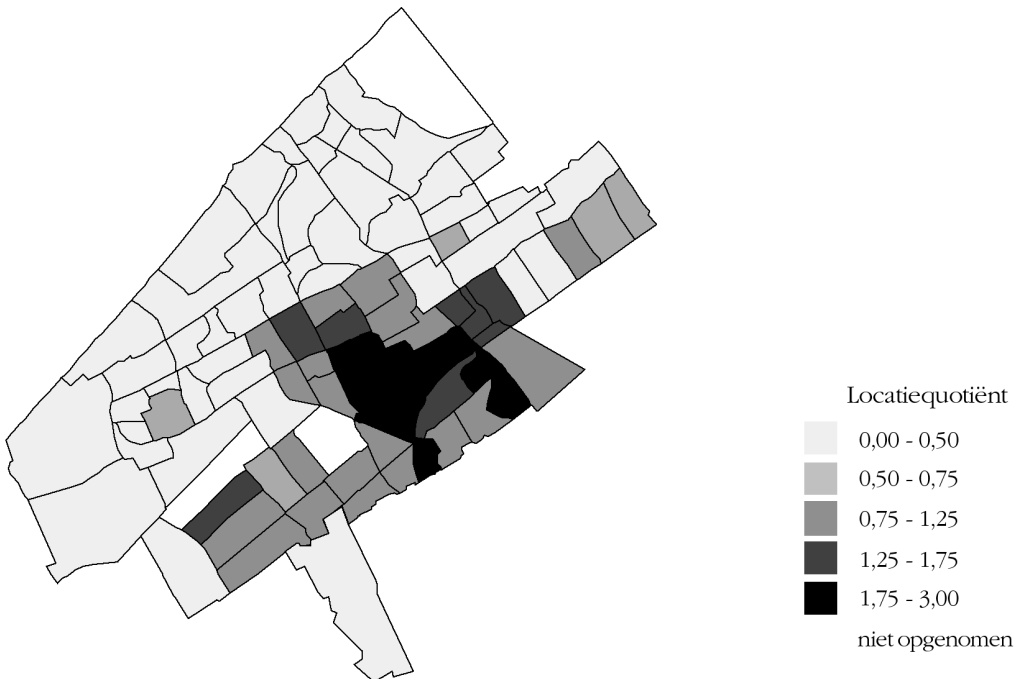
land van de moeder de herkomstgroepering.

- 2 De segregatie-index geeft, populair gezegd, aan welk deel van de bevolkingscategorie zou moeten verhuizen om een verdeling over de gemeente te krijgen die evenredig is aan die van de overige bevolking. De maximumwaarde is 100, de minimumwaarde is 0.

Etnische segregatie in Den Haag op 1-1-1998 en toe en afname per buurt, 1995-1998

Figuren 1 en 2 geven het locatiewoortient per buurt voor minderheden in Den Haag, en de veranderingen in de periode 1995-1998. Een locatiewoortient geeft de mate van onder- of oververtegenwoording weer. In een buurt met een locatiewoortient van twee is het aandeel minderheden tweemaal zo groot als in de stad als geheel. De figuren zijn overgenomen uit Bolt en van Kempe, 2000, p.18-20.

Figuur 1: Het locatiewoortient per buurt voor minderheden in Den Haag op 1-1-1998

Figuur2: Toename en afname van minderheden in Den Haag per buurt, 1995-1998

Inkomenssegregatie

Tabel segregatie-indices voor lage inkomensgroepen (1996, gebaseerd op CBS, 1999, uit idem).

Een huishouden met een laag inkomen is gedefinieerd als een huishouden waarvan het gestandaardiseerde inkomen in het laagste quintiel van de inkomensverdeling valt. De segregatie-index is identiek gedefinieerd aan de etnische index: zie boven.

Inkomenssegregatie wordt als problematisch gedefinieerd als het lage inkomen betreft, uitgaande van de veronderstelling dat allerlei (andere) sociale problemen hiermee samenhangen. In dit rapport wordt betoogd dat vanuit het perspectief van werkgelegenheidsbeleid de segregatie-indices voor hoge inkomens ook relevant zijn.

Tabel: Segregatie-indices voor lage-inkomensgroepen (1996)

	SI
Amsterdam	18,9
Rotterdam	23,6
Den Haag	27,1
Utrecht	20,3

Bron: CBS, 1999